

Rondblik

Ulrum's Acte van Afscheiding of Wederkeering

13/14 oktober 1834

J. Kamphuis

In het vorige nummer van ons maandblad stelde ik in het vooruitzicht nog een vervolgartikel op de kloeke en indrukwekkende dissertatie van dr. Harm Veldman over *Hendrik de Cock, Biografie en Theologie*. Daarin zou ik ingaan op de Acte van Afscheiding, zoals De Cock die overlegde aan de kerkenraad van de gemeente Ulrum en die door de vijf kerkenraadsleden (twee ouderlingen en drie diakenen) met grote instemming werd getekend op 13 oktober 1834, waarna de volgende dag, de 14^e, de gang naar de gemeente werd gemaakt.

Samenvatting van de Acte

Laat ik beginnen de korte samenvatting van deze Acte, zoals Veldman die nauwgezet redigeert, over te nemen. Dan weten we waarover we spreken. Deze samenvatting is te vinden op pag. 361 van zijn studie:

Na de inleidende constatering ... dat de Hervormde Kerk de kenmerken van de Kerk van Christus niet meer vertoonde, volgt logischerwijs de vermelding van het feit dat ds. De Cock wel optrad, zoals de kerk dat – gezien haar confessie – mocht verwachten en dat hij op een goede manier aan de opbouw van Gods gemeente werkte. En hij deed dat in nauwe samenwerking met (alle leden van) de kerkenraad. Maar juist deze prediker werd onder de kerkelijke tucht geplaatst; hij had na korte tijd al geen enkel uitzicht meer op uitoefening van zijn ambt binnen de kerk. De kerkelijke besturen achtten de reglementen en bepalingen van hoger belang dan (het beroep op) de Schrift en de gereformeerde confessie. Het bewijs daarvoor was geleverd door het verbod aan ds. H.P. Scholte om te preken in Ulrum's kerk. De consciëntiedwang en de vervolging tegen getrouwe kerkleden en voorgangers maakten het beeld nog donkerder. Daarom kon men niet in dit genootschap blijven. Men wilde zich door afscheiding weer verbinden aan de aloude leer en de kerkorde van 1618/1619¹ en met alle gereformeerden samenleven in een hersteld kerkverband.

De complete tekst van de Acte is te vinden bij Veldman, p. 356,357.²

Twee documenten uit het archief-De Cock

Nu is de auteur op grond van twee documenten door hem gevonden in het archief-De Cock van mening, dat ds. H.P. Scholte van de Noord-Brabantse gemeente van Doeveren en Genderen 'de drijvende kracht' achter de Acte is geweest: 'Hij concipieerde zelfs de Acte van Afscheiding!' (p. 353). Op deze manier spreekt de schrijver voortdurend. Zo bijvoorbeeld iets verderop: 'Nu is gebleken dat ds. H.P. Scholte de opsteller was van de Ulrumse Acte van Afscheiding' (p. 362). Soms nuanceert Veldman wel enigszins, bijvoorbeeld direct al op p. 253. Daar is wel te lezen: 'Ds. Scholte de ontwerper van de Acte', maar dan ook: 'Of dat betekent dat iedere zinsnede door hem is geconcipieerd, kunnen we niet meer vaststellen. De Cock zal de eindredactie voor zijn rekening hebben genomen. Het document is daarmee een co-productie geweest.' Zo ook elders.

Veldman staat hiermee zakelijk op de lijn onder meer van de historicus C. Gerretson, die in 1934 in een rede voor studenten verklaarde: 'Het is Scholte die De Cock inspireert.'³ Gerretson bouwt daar zelfs een hele beoordeling over de Afscheiding op! Nu is het zeker waar, dat Scholte de dagen vóór de Afscheiding in Ulrum vertoefde uit christelijke

belangstelling voor de strijd van De Cock. Scholte heeft vlak voor hij weer afreisde ook intensief gesproken met de leden van de kerkenraad.

Is de taal van de documenten duidelijk en overtuigend?

Nu gaat het allereerst over de vraag of de door Veldman gevonden documenten genoegzame draagkracht hebben voor de stelling dat Scholte de Acte van Afscheiding *concipieerde*. Die vraag heb ik langdurig overwogen, maar ik ben van de doorslaggevende betekenis van deze archiefstukken niet overtuigd en leg daarvan graag mijn argumenten over.

Het eerste archiefstuk is anoniem en enigszins in geschonden toestand. De schrijver is niet bekend, al heeft Veldman wel een vermoeden. Hier staat te lezen dat ds. Scholte ‘een grond geschreven (heeft) van afscheiding’ en ‘hierna volgde de afscheiding’. Maar in de eerste plaats: de historische volgorde is niet zo nauw geweest als hier de suggestie daarvan wordt opgeroepen: Scholte is de 12^e oktober uit Ulrum vertrokken en de 13^e pas heeft De Cock de Acte overgelegd aan de broeders van de kerkenraad. In de tweede plaats: ‘een grond’ is wel een erg vage uitdrukking: die kan slaan op een *feitelijke* grond (bijv. De Cocks schorsing), het kan ook slaan op een *principiële* grond. Of op beide. Het kan een notitie zijn geweest in kortere of bredere tekst. Scholte, zo is van hem bekend, kon snel met de pen overweg. Maar het gaat mijn voorstellingsvermogen toch wel iets te boven, dat hij in de loop van een samenspreking met de kerkenraad aan het slot van een zeer bewogen dag een tekst op papier bracht van de afgewogenheid van de *Acte van Afscheiding of Wederkeering*. Daarover zal toch echt wel – door wie dan ook – wat langer gewikt en gewogen zijn. Ik zou op grond van dit papier geen stellige conclusies over de auteur van de Acte durven trekken.

Het volgende document is van de hand van de diaken G.K. Bos. Dat ziet er meer belovend uit. Bos was nauw betrokken bij heel de voorgeschiedenis van de Afscheiding en zal ook intensief mee hebben geluisterd naar de gang van het gesprek op de 12^e oktober, toen Scholte gast bij en broederlijk adviseur van de kerkenraad was. Hij vertelt uit zijn herinnering (niet op grond van wat hij bijv. als notulist bij de samenspreking had vastgelegd) dat ‘door Scholte een voorstel (werd) gedaan om af te scheiden van het thans bestaande hervormde kerkgenootschap. Daarop bleef De Cock ... eenige tijd stil, doch later verzocht Dom. De Cock aan Scholte of hij dan eens een akte wilde schrijven dat heeft Scholte dadelijk welwillend beantwoord toen de akte was geschreven heeft Scholte hem de kerkeraad voorgelezen. Daar het tot aller genoegen was is het dadelijk door al de leden des kerkeraads ondertekend dit is aan de gemeente bekend gemaakt.’⁴

Nu is broeder Bos zonder twijfel een betrouwbaar kerkenraadslid geweest en een steun voor ds. De Cock. We mogen vandaag nog dankbaar zijn voor heel die dappere kerkenraad van Ulrum! Maar iets anders is of Bos een *betrouwbaar getuige* in zijn verhaal is. Dat ontken ik. Dat verhaal is een *kwarteeuw* ná de gebeurtenissen van oktober 1834 op schrift gesteld. Het is een bekend verschijnsel dat vooral als het gaat om gebeurtenissen die een sterk emotionele lading hebben, het verhaal daarover snel gevaar loopt, ook met alle goede bedoelingen, aan betrouwbaarheid en precisie te verliezen. Veldman zelf moet (nt. 80 op p. 353) al op een misser bij Bos wijzen. Maar ook verder. De eerste – anonieme – broeder vertelt dat Scholte ‘een grond’ heeft geschreven. Maar Bos vertelt dat het een ‘akte’ is geweest. Twee geheel verschillende zaken! Daarbij komt, dat Bos verklaart dat ‘dadelijk’ door ‘alle leden des kerkenraads’ dat document is ondertekend. Maar van elders wordt ons *steeds* verzekerd, dat ds. De Cock het is geweest die op de 13^e oktober (ná Scholtens vertrek) met *zijn* tekst van de Acte tot zijn kerkenraad is gekomen en dat toen de leden van de kerkenraad hebben ondertekend!

Ik neem wel aan dat Scholte de broeders stante pede met een notitie heeft willen dienen. Maar dat is nog wel wat anders dan een officiële Acte, en dan een Acte van het hoge gehalte van het document van 13/14 oktober 1834, waarvan Veldman terecht de ‘heldere redeneergang’ roemt.

Daarbij komt nog iets wat mijns inziens van veel betekenis is. Het is bekend *hoe lang* ds. De Cock met de onderscheiden kerkelijke besturen heeft geworsteld om te komen tot ‘de handhaving der leer’, waartoe die besturen ook nog in het Reglement van 1816 *verplicht* waren.

De eerste schorsing kwam op 19 december 1833 en de Afscheiding ten langen leste op 13/14 oktober 1834. Veldman beschrijft nauwgezet heel de procedure mét al de ‘kerkelijke’ kronkels. Maar ook al drong zijn eigen kerkenraad al geruime tijd op afscheiding aan, De Cock verdroeg maand na maand de vaak hondse behandeling. Want het ging hem om een hoog goed: dat *de kerk* weer tot gelovige erkenning zou komen van de reine leer van de Schrift. Dát was voor hem in de concrete situatie ‘de handhaving van de leer’. Toen hem volkomen duidelijk was dat *iedere* ketterij in de kerk vrij spel kreeg en de weerstand dáártegen kerkelijk verdoemd werd, overhaastte hij nog niet.

Zeker, in dat ogenblik heeft zijn collega Scholte hem bijgestaan vanuit eigen achtergrond en overtuiging. Er zal nog aarzeling bij De Cock zijn geweest om de grote stap te doen: de breuk met de Hervormde Kerk en het kerkelijk bestuur. De definitieve *afzetting* uit het ambt was hem nog niet aangezegd. Anderzijds: hij wist dat onherroepelijk tot het kwaad over hem besloten was. Mocht hij nu in afwachting van het definitieve vonnis de gemeente maar ‘aan haar lot overlaten’? Hij had nu reeds maandenlang geen ambtelijk werk meer verricht. Hij was ook maandenlang niet voorgegaan in de prediking van het evangelie, al had zijn kerkenraad er bij hem op aangedrongen om tot een afscheiding over te gaan. Nu werd op die bewogen 12e oktober Scholtes advies gevraagd. Dat was déze man, die altijd snel van beslissen was. Wanneer hij veel later op zijn eigen breuk met de Hervormde Kerk terugziet, zegt hij met even zoveel woorden: Niemand kan mij ten laste leggen ‘dat ik ooit gestreden heb met formuleren of kerk-ordeningen; het woord van God was mijn enig wapen’. En dan komt zijn openhartige verklaring over zijn eigen uittreden, zijn afscheiding op 1 november 1834: ‘Dit was de reden, dat *mijn personeele afscheiding terstond plaats had, zoodra het kerkbestuur mij het prediken verbood*, zonder de minste beschuldiging dat ik tegen het woord van God misdreven had.’⁵

Men kan uit de Acte van Afscheiding te Doeveren e.a., zoals Veldman deze publiceert op p. 362 van zijn studie, ook zien dat Scholte in 1863 over zijn afscheiding inderdaad precies naar waarheid spreekt bij zijn eigen terugblik. En deze Scholte werd om advies gevraagd! Het laat zich gemakkelijk raden dat hij op afscheiding aandrong toen zijn mening in Ulrum werd gevraagd. Maar een ándere vraag is, of de Acte van 13/14 oktober het stempel van Scholte draagt. Dat ontken ik. Veldman legt zelf de Acte van Scholte (van zijn kerkenraad) *naast* die van Ulrum en moet op typische verschillen wijzen.

De Cock in 1836 over ‘zijn Acte’ van 1834

Daar komt voor mij nog een belangrijke zaak bij. In 1836, toen de afstand tussen De Cock en Scholte nog niet manifest was, ook voor hen beiden niet, en De Cock Scholte in het publiek nog in bescherming nam en hem nog publiek ‘een dierbare Broeder en getrouwe strijdgenoot’ noemde⁶, zag De Cock nog eens terug op die bewogen tijd uit het jaar 1834. Men moet weten dat in dit *Naschrift* De Cock zich bezighoudt met de mannen van het Reveil (Isaïc da Costa, Willem de Clercq e.a.), die in deze jaren een journalistiek centrum hadden in het orgaan

Nederlandsche Stemmen over Godsdienst, Staat-, Geschied- en Letterkunde. Nu had De Cock met deze mannen wel een enkel contact gehad en zij met hem, maar zij kenden H.P. Scholte veel en veel beter! En Scholte informeerde hen bij zijn terugkeer uit Ulrum hoe daar de zaken stonden. Maar op een enkele uitzondering na (Maurits van Hall) stonden deze broeders aarzelend tegenover de gang van zaken daar in het hoge noorden. Maar ze stonden vooral aarzelend tegenover de jonge Scholte met zijn radicale opvattingen en zijn snelle beslissingen! Zij keken goeddeels *door zijn bril* naar ‘Ulrum’. En hij ging met de Afscheiding mee, op zijn manier. Hij had verteld hoe hij het in Ulrum aangetroffen had en wat hij daar had geadviseerd. Tegelijk wisten ze ook hoe in hervormde kring over Scholte werd gesproken, zo ook bijvoorbeeld door de predikant en kerkbestuurder C.W. Pape, die in 1835 uitgaf de *Handelingen van het klassikaal bestuur van Heusden omtrent den gewezen predikant H.P. Scholte en zijne aanhangers*.

Dan neemt De Cock het voor zijn vriend op: hij heeft te Ulrum niets gedaan, ‘dan ’t geen Gods woord en zijn pligt gebod’, namelijk diens voorgang in de prediking tijdens de schorsingsperiode van De Cock. De Cock komt ook te spreken over de afscheiding in Ulrum en Scholtes aandeel daarin. De Cock ontkent dat er ‘heimelijk een van tevoren bepaald plan’ was. Nee, zegt De Cock dan, het was niet Scholte, ‘maar ik wierd het eerst door de aanbiddelijke voorzienigheid Gods in den strijd geleid’, maar ik had in de aanvang van die strijd ‘nog nimmer een letter van D^e Scholten gezien of ontvangen’. Dan spreekt hij verder door over de (voor)geschiedenis van ‘de scheiding’: ‘de *scheiding*, nl. deze geschiede *niet door middel van D^e Scholten* maar van MIJ’ (let hier op de hoofdletters; dat zijn geen hoofdletters van een man die trots is op zijn daden; integendeel, hij gaat verder:) ‘een gering, nietig en onwaardig werktuig in de hand des Heeren, *niets dergelijks bedoelende of vooruitziende* (God is mijn getuige) *maar die van God gesteld wierd, tot een van alom onderkenbare banier*’.

Veldman kent dit citaat natuurlijk. Maar er is nog meer, en daar vraag ik zijn aandacht en die van mijn lezers vooral voor, want dat is mijns inziens beslissend in het geding dat ons nu bezighoudt, de vraag namelijk of de *Ulrumse Acte van Afscheiding of Wederkeering* ontworpen is door Scholte en dan verder ook een *coproductie* is van Scholte en De Cock. Iets verderop schrijft De Cock aan het adres van de mannen van de *Nederlandsche Stemmen*: ‘Ook van de scheiding zelve, Mijne Heeren, is D^e Scholte geenszins de oorzaak gelijk men wel eens lastert. ... Dat de scheiding juist toen op dien tijd plaats had, kwam alleen, omdat toen kerkelijk en burgerlijk alles samenliep en alle middelen beproefd waren, het Provinciaal bestuur alle billijke redenen verworpen hebbende, en een volstrekten verloochening der waarheid en van Christus eischende; en zeker al had niemand van zulk een onchristelijk bestuur zich willen afscheiden, ik had evenwel mijne Acte van Afscheiding openbaar gemaakt; maar de Heere had daartoe ook de getrouwen van Ulrum bereid en opende verder den weg ...’⁷

Mijn conclusie, alles overwegende

Nu ben ik werkelijk niet in ieder opzicht bewonderaar van ds. De Cock. Vooral niet, wanneer hij zich bezighoudt met de broeders van het Reveil. Hij was door hun afstandelijkheid zeker wel teleurgesteld, maar *De drie Achitofels* is werkelijk geen voorbeeld van hoogstaande polemieken. We kunnen echter wel overtuigd zijn van de waarheidsgetrouwheid van De Cock. En dáár gaat het hier om. Scholte heeft De Cock terzijde gestaan in zijn bezoek aan Ulrum. Daar blijven we hem erkentelijk voor. Ook toen De Cock zijn weg zocht, wilde Scholte hem steunen. Maar Scholte *bleef* Scholte en De Cock *bleef* De Cock! Wanneer in 1836 De Cock in het publiek zegt ‘*mijn Acte*’, dan vind ik niet de vrijmoedigheid te zeggen: het wás een

coproductie van Scholte en De Cock. Ook meen ik dat het voor een recht doen aan de Afscheiding zelf van groot belang is, om niet gehoor te geven aan de opvatting van prof. C. Gerretson en anderen die nog steeds naar *Scholte* kijken, ook als het gaat over de Afscheiding *als zodanig*.

Laat ik het op korte formule mogen brengen: de *Acte van Afscheiding of Wederkeering* is geen product van H.P. Scholte op 12 oktober 1834, maar is door De Cock op 13 oktober 1834 overgelegd aan de broeders van de kerkenraad van Ulrum, en is op 14 oktober 1834 door die kerkenraad onder voorzitterschap van De Cock aan de gemeente van Ulrum voorgelegd en door verreweg het grootste deel van de gemeente van harte beaamd. Dat is een parel in wat H. Algra noemde: de geschiedenis van ‘het wonder van de 19e eeuw’. Ongetwijfeld blijven er op onderdelen wel vragen over, bijvoorbeeld de vraag: heeft De Cock een van zijn medestanders in of buiten de kerkenraad in de tijd tussen de raadpleging op 12 oktober én De Cocks gang naar de kerkenraad en de gemeente op 13 en 14 oktober ingeschakeld? Er wordt hier wel in alle voorzichtigheid bijvoorbeeld door prof. D. Deddens de naam van de broeder D.J. van der Werp genoemd.⁸ Het is altijd te overwegen, maar dat doet niets af van het heldere feit dat De Cock met *dit* document naar zijn kerkenraad is gegaan met de vraag: wilt u, broeders, mij zó ontvangen? Ja, van harte, zeiden die Ulrummers toen. Een grote dag, die 13^e! Toen gingen ze samen, kerkenraad en predikant, naar de gemeente en werd de Acte die van Ulrums *kerk*!

Wanneer De Cock in het Naschrift op het pamflet *De drie Achitofels* over ‘mijne Acte’ spreekt, die hij openbaar gemaakt zou hebben in het geval niemand zich had willen afscheiden, wil dat *niet* zeggen dat de concrete Acte van 13/14 oktober niet de zijne zou zijn. Hij wil alleen zeggen: Ik sta er óók persoonlijk helemaal achter, maar hoe goed is het dat ‘de Heere ook de getrouwen van Ulrum bereid heeft gemaakt’. Nu werd de geschorste dominee, die was verstoten door de besturen omdat hij zich inzette de ‘leer’ te ‘handhaven’, weer in volle rechten door zijn kerkenraad ontvangen. In de Afscheiding werd zijn schorsing koninklijk in Ulrum tenietgedaan. Daarom kan De Cock op 1 november 1834 samen met zijn kerkenraad een *Toespraak en Uitnodiging aan de Geloovigen en ware Gereformeerden in Nederland* in het licht zenden, waarin hij weer *mede* ondertekent – nu niet meer geschorst! En zo kan hij uitspreken dat zij – *alle* ambtsdragers – zich ‘van de Sijnodale Hervormde Kerk (hebben) afgescheiden om weder te keeren tot de gronden van onze vaders.’⁹ En eerste ondertekenaar is nu De Cock, ‘gereformeerd Leeraar te Ulrum’.

Ondanks C.W. Pape en vele anderen in de negentiende eeuw, ondanks C. Gerretson en anderen in de twintigste eeuw: de *Acte van Afscheiding of Wederkeering* van 13 en 14 oktober is een zaak van Ulrum, predikant, kerkenraad en gemeente. En zij samen knielden toen voor God in de hemel. Zó werden ze ‘geïnspireerd’ en niet door een gast uit Noord-Brabant.

Noten:

¹ Hierbij teken ik aan dat in de Acte bij de vermelding van de kerkorde van 1618/1619 men zich ‘voor het tegenwoordige’ aan deze kerkorde zou houden ten opzichte van kerkdienst en bestuur. De Acte wil zeker geen afgoderij met één bepaalde, ook historisch-bepaalde kerkorde.

² Bij Veldman is het ‘Limaten’ in de eerste regel van de Acte natuurlijk te lezen als ‘Lidmaten’: één van de vele drukfouten die, jammer genoeg, deze studie ontsieren – en dat in het totaal van een boek dat zoveel zorgvuldigheid uitstraalt. Jammer!

³ C. Gerretson, *Verzamelde werken III*, Baarn, 1974, p. 64.

⁴ Ik neem het citaat over zoals het in de dissertatie wordt doorgegeven met alle gebrek aan leestekens enz.

⁵ Zo vanuit het nieuwe vaderland Amerika in zijn *Narede aan de Geloovigen in Nederland bij de publicatie van de stukken betreffende de geschiedenis zijner afscheiding van het Ned. Herv. Kerkgenootschap*, opgenomen in de *Komplete Uitgave van de officiële stukken betreffende den uitgang uit het Nederl. Herv. Kerkgenootschap*, Kampen 1863, p. 232.

De cursivering in het citaat is van mijn hand.

- ⁶ In het *Naschrift* bij het pamflet *De sluwe en listige raadslagen van de Drie Achitofels onzer dagen*, Groningen 1836, p. 388, in: Hendrik de Cock, *Verzamelde Geschriften*, deel 2, Houten 1986, p. 388.
- ⁷ De citaten zijn te vinden op p. 388 en 389 van de *Verzamelde Geschriften*, deel 2.
- ⁸ *Verzamelde Geschriften*, deel 2, p. 594 in aansluiting aan een suggestie van dr. J. Wesseling.
- ⁹ *Verzamelde Geschriften*, deel 2, p. 609.